

Ruimtelijke ordening op de schaal van Richter

Op 11 februari 2004 werd in het kader van de film 'De uitbreiding van polder Mastenbroek' een bijeenkomst georganiseerd rondom het thema polderuitbreiding. Aan deze dag werd medewerking verleend door 15 deskundigen: Nico Beun (Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster), Wim Boetze (Dienst Landelijk gebied), Tiem van Dalfsen (lid Provinciale Staten Overijssel), Vincent Kuypers (Alterra), Sjaak Langenberg (beeldend kunstenaar/publicist), Hans van der Markt (ontwerper), Ivonne de Nood (Dienst Landelijk gebied), Hans Oerlemans (OKRA landschapsarchitecten), Rob Roggema (provincie Groningen), Wim Timmermans (Alterra), Marco van der Vegte (melkveehouder, Mastenbroek), Adriaan Velsink (provincie Overijssel), Wim Voogt (OKRA landschapsarchitecten) en Ester van de Wiel (ontwerper). Voor het oog van de camera werden drie strategieën ontwikkeld. Eén van de plannen is speciaal voor de film verder uitgewerkt door ontwerper Ester van de Wiel. Sjaak Langenberg leidde de dag in met de onderstaande tekst.

Is de uitbreiding van polder Mastenbroek een domme strategie? Tussen het bedenken van de campagne tot uitbreiding van Polder Mastenbroek en de start van het ten uitvoering brengen van dit project zit anderhalf jaar. Genoeg tijd om twijfels te krijgen over je strategieën. Toen ik het plan bedacht was de Ruimtelijke Ontwikkelingsvisie voor de polder nog niet gereed. Inmiddels heeft de polder gesteund door de visie en de Provincie Overijssel een eerste succes geboekt; een weg die de polder zou doorsnijden ten noorden van de Vinex-locatie Stadshagen is van tafel. Toen ik mijn plan tot uitbreiding van de polder op de jaarvergadering van Polderbelangen Mastenbroek presenteerde zat iedereen aan het gebak om deze overwinning op de stad te vieren. Meeliftend op dit succes hield ik een vlammend betoog voor de expansiegedachte onder het motto, 'als het mogelijk is om iets tegen te houden, is een offensieve strategie voor de polder de logische volgende stap'. Tijdens mijn betoog maakte de scepsis over het kunstproject plaats voor een zaal vol glimlachende Mastenbroekers. Het was een mooi gezicht, al die grijnzende koppen boven die gebakjes. Wie deze scène later in de film ziet, zal denken dat het gebak werd gegeten ter viering van de aanstaande expansie, of dat de leden van Polderbelangen Mastenbroek áltijd aan het gebak zitten. Misschien zijn ze in de polder toch niet zo calvinistisch als iedereen wel denkt? Niet iedereen was die avond in 't Trefpunt in Mastenbroek positief gestemd over het tegenhouden van de weg. De weg zal de polder op termijn eerder van sluipverkeer ontlasten dan dat het de polder tot last is, was het motief van sceptici. Misschien waren zij wel degenen die werkelijk over de horizon van Mastenboek heen konden kijken, die de problematiek in een groter verband konden plaatsen? Zij dachten in ieder geval niet defensief.

Op 28 januari jongstleden vond in de IJsselhallen in Zwolle de Emigraria plaats, de beurs voor boeren en tuinders met emigratieplannen. Eén van de stands op deze beurs bood informatie over Stadshagen II, het stadsdeel van Zwolle in Québec, Canada. "Door de expansiedrift van Polder Mastenbroek is Zwolle genoodzaakt naar Canada uit te wijken, omdat daar nog voldoende ruimte is voor grootschalige stadsuitbreidingen," aldus Nathalie d'Aragon, de Canadese vertegenwoordigster van de Gemeente Zwolle die deze stand bemande. "Als u in Zwolle wilt blijven wonen, zult u naar Canada moeten emigreren," sprak d'Aragon. Wat de verbaasde omstanders niet wisten, was dat Nathalie d'Aragon in een filmdecor stond. Niet de boeren, maar de stadsbewoners emigreren in de gespiegelde werkelijkheid van onze film. De projectie van de Vinex-locatie Stadshagen op Canadees grondgebied was zo geloofwaardig dat menig beursbezoeker zich moeiteloos verplaatste in dit Canadese stadsdeel van Zwolle. De werkelijkheid had maar een klein duwtje in de rug nodig. Een bestaande folder waarin de rustieke houten twee-onder-een- kapvilla's Appleton, Bloomingfield en Commonwood werden aangeprezen, gaven we alleen een nieuwe voorkant met als titel:

'Zwolle bouwt in Canada.'

Films worden vaak niet chronologisch gedraaid. We filmde de scène op de emigratiebeurs, terwijl we nog niet eens wisten hoe en waar de polder gaat uitbreiden, en of het wel zo'n fysieke expansie betreft. Gaat het niet veel meer om een mentale uitbreiding van het denken over ruimtelijke ordening? "Mastenbroek moet Mastenbroek blijven," vinden de bewoners, maar vele Mastenboekers houden er een dubbele moraal op na. Als de stad zwaait met een dikke portemonnee verdwijnt het poldersentiment als sneeuw voor de zon. Sommige boeren aan de randen van de polder zingen het zolang mogelijk uit, tot ze op een mooie dag hun land goed kunnen verkopen. Er schijnen zelfs Mastenboekers te zijn die, god betere het, hun boerderij na verkoop hebben ingeruild voor een Vinex-woning. Een boer die in de veronderstelling verkeerde dat hij zijn grond zou kunnen verkopen, maar van een koude kermis thuis kwam, kreeg de bijnaam 'De weekendmiljonair.'

De expansiegedachte leeft vooral bij Mastenboekers die het land van noodlijdende collega's opeten. Schaalvergroting is aan de orde van de dag in de agrarische sector, want velen geven de pijp aan Maarten, waar anderen op hun beurt van profiteren. Ook zijn er nog steeds zonen te vinden die het bedrijf van hun vader willen overnemen. Tegen de achtergrond van een noodlijdende sector willen we juist deze ambitieuze Mastenboekers portretteren in onze film. Hun ambities krijgen binnen de context van de expansiegedachte een extra lading. Waar Netwerk bericht over de crisis in de landbouw, begeleid door de onheilspellende klanken van *Once upon a time in the West*, of de aanstaande bebouwing van het Groene Hart begeleidt met de soundtrack van een thriller, vertellen wij een ander verhaal. Dat van hoop, ambities en vrij denken, een verhaal dat indruist tegen de bestaande verhoudingen, dat nieuwe feiten boven tafel brengt. De inversie is de leidraad voor deze portrettering, het rollenspel biedt ons de ruimte om dit nieuwe verhaal te vertellen.

Is de expansiegedachte wel een goede strategie? Nog steeds ben ik van mening dat niet de beste argumenten, maar de posities waarin mensen verkeren de uitkomst bepalen voor het denken over de polder. De bestuurlijke verdeling van Mastenbroek waarover u in het boek 'Omarmd door IJssel en Zwartewater' heeft kunnen lezen, is van grote invloed geweest op het denken over de polder.

Polderuitbreiding zal vanuit de bestaande politieke verhoudingen, of vanuit commerciële motieven nooit worden onderzocht. De 'vrije ruimte' die de beeldende kunst biedt, maakt het mogelijk om polderuitbreiding te onderzoeken, en maakt het mogelijk om deskundigen binnen de ruimtelijk ordening vrijer te laten nadenken over ruimtelijke ontwikkelingen, los van allerlei randvoorwaarden en bestaande machtsverhoudingen. Door ruimtelijke ordeningsprocessen vanuit de beeldende kunst te becommentariëren en te beïnvloeden kunnen ideeën ontstaan die binnen de bestaande verhoudingen nooit een kans zouden kunnen krijgen.

Met sommigen van u heb ik al eerder van gedachten gewisseld over polderuitbreiding. De werkelijkheid bleek weer eens absurder dan dat je het zelf kunt bedenken, want moeiteloos werd het begrip gekoppeld aan maatschappelijke- of wetenschappelijke ontwikkelingen, waardoor het plan ineens wortel schoot in de realiteit. Enerzijds spreken wij u vandaag aan op uw expertise waardoor het project aan realiteitszin wint, anderzijds sporen wij u aan tot creativiteit, tot vrij en radicaal denken.

Het ontwikkelen van het scenario voor de film is steeds een strijd geweest tussen realisme en absurdisme. Het absurdisme biedt ruimte voor een radicale visie op de polder en ruimtelijke ontwikkelingen. Het absurdisme is compromisloos en a-politiek. De ontwikkeling van het scenario staat haaks op de ontwikkeling van de structuurvisie die voorbeeldig volgens het poldermodel tot stand is gekomen, met inspraak en de hele reutemeteut. Het zal u dan ook niet verbazen dat de betrokkenen bij de structuurvisie die ik uitnodigde om hun huiswerk over te doen binnen onze filmische werkelijkheid, hun enthousiasme niet onder stoelen of banken staken. 'Hè, hè, nu kunnen we echt een leuk plan gaan maken,' zag je ze denken. Een reactie die mij ook wel

enigszins treurig stemde, want waarom lieten ze zich niet eerder gaan, en bedachten een wereldplan. Wat hield hen tegen?

Ze wilden serieus genomen worden, en juist die ambitie werd hen fataal. Velen laten zich vrijwillig doodknuffelen door de realiteit, omdat de angst om niet serieus genomen te worden diep geworteld zit. Ook ik dreigde in die valkuil te trappen toen ik het voornemen had om deskundigen bij de film te betrekken om de polderuitbreiding te laten doorrekenen. Trok ik mijn eigen deskundigheid in twijfel? Mijn ambities leken steeds meer op die van mijn voorgangers die met de beste bedoelingen een visie op de polder gaven. Ik zag mezelf in de spiegel die ik anderen wilde voorhouden. Mijn verlangen naar een absurdistisch scenario dat wortels schiet in de realiteit werd regelmatig gevoed door reacties op mijn plannen. Tijdens de jaarvergadering van Polderbelangen Mastenbroek werd door enkele leden de realiteitszin van mijn onderneming becommentarieerd. In de discussie die werd gevoerd door de commissie die aan het filmproject een Belvedereproject-subsidie toekende, stond ook de vraag centraal of de film slechts een 'provocerende karikatuur' was, of dat er werkelijk een inhoudelijke discussie op gang gebracht kon worden. Daar tegenover stond de visie van Wim Timmermans van Alterra die, toen ik hem bezocht, opmerkte dat de kracht van het plan juist lag in de autonomie en radicaliteit van het denken. "Overschat de deskundigen niet," luidde zijn advies.

Vanaf het moment dat ik besloot om deskundigen te betrekken bij de ontwikkeling van het scenario voor polderuitbreiding, dacht ik terug aan het jeugdprogramma 'De stratenmaker op zee show' uit de jaren zeventig. Zodra ik het woord deskundige in de mond neem, zie ik Aart Staartjes met coupe Einstein die de wet van de communicerende vaten uitlegt. Dit hardnekkige oerbeeld van de wetenschapper relativeert de deskundigheid.

In 'De encyclopedie van de domheid' beweert Matthijs van Boxsel dat de wereld evengoed verklaard kan worden aan de hand van blunders, stomme fouten, en domme zetten. Faalangst staat creativiteit in de weg. "Er is talent voor nodig om een slecht werk te maken," zei één van mijn docenten op de kunstacademie destijds. Het is een regel die ik nu overdraag op mijn eigen studenten. Mislukte proeven staan aan de basis van vele uitvindingen, want de mislukking opent de ogen voor een zijpad. De plakrand op Post-it memoblaadjes is het directe gevolg van een mislukte proef met lijm. "De enige vruchtbare oplossing is een omkering van het perspectief: intelligentie is niets meer dan het product van een reeks min of meer mislukte pogingen greep te krijgen op de domheid. Geen mens is intelligent genoeg om zijn eigen domheid te begrijpen," aldus Matthijs van Boxsel in 'De encyclopedie van de domheid.'

Kortom: absurdisme is geen onschadelijk grap die de werkelijkheid slechts parodieert. Beeldende kunst die zich met ruimtelijke ordening bemoeit, is geen dwaling die zich moeiteloos opzij laat schuiven door specialisten. En ik spreek u vandaag niet alleen aan op uw deskundigheid, maar ook op uw domheid! Grijp daarom uw kans. Kijk over de grenzen van de polder en uw discipline heen. Nu kan het. Spreek u vrij uit, en schroom de camera niet. In de wondere wereld van "De uitbreiding van polder Mastenbroek" is de beeldende kunst de beschermengel van al uw uitspraken.

In 1996 bezocht ik IJsland, land van ijs en vuur. Toen ik bij het Myvatnmeer mijn tentje had opgezet n een vulkanisch actief gebied met uitzicht op een krater van een kilometer doorsnee die in één dag was ontstaan, droomde ik 's nachts dat Boxtel door lavastromen werd bedreigd. Boxtel!

De indrukwekkendste, vulkanisch actieve gebieden die ik bezocht waren juist niet de gebieden die nasmeulden, waar kraters zich opwierpen ten koste van steden en mensen, waar Neil Armstrong zijn landing op de maan oefende. De absurditeit van vulkanische activiteit werd pas voelbaar op plekken die op Nederland leken. In IJsland zag ik pruttelende gaten in een grasveldje dat leek op het Beatrixpark in mijn woonplaats. In

Nieuw-Zeeland bezocht ik een stadspark dat niet als *tourist attraction* werd aangemerkt, maar waar wel stoom tussen de hortensia's opsteeg, waar sommige bomen wit uitsloegen door het vuur dat ze aan de schenen werd gelegd. Als ik nu een hondenuitlaatplek zie, of een andere uitwas van de Nederlandse regeldrift, denk ik altijd aan de kolkende massa onder de graszoden. Niet alleen Boxtel wordt bedreigd, het gevaar loert overal en het zet me op scherp.

Je zal maar in opdracht van de dienst Ruimtelijke Ordening van Reykjavik werken aan de structuurvisie voor de Vatnajökullgletcher, of je zal maar bij de IJslandse plantsoendienst een geiserveld moeten onderhouden. Zodra tektonische platen over elkaar gaan schuiven komt het begrip ruimtelijke ordening in een hele ander context te staan. Alhoewel. Toen ik aan het einde van mijn reis door IJsland de buitenwijken van Reykjavik inreed werd ik geconfronteerd met een kunstwerk op een rotonde. IJsland was wel de laatste plek waar ik kunst in de openbare ruimte had verwacht.

In Nederland is de strijd tegen het water, een andere natuurlijke oerkracht, een leidraad in de ruimtelijke ordening, maar soms heb ik het idee dat we wel erg ver zijn afgedwaald. Dit land verdrinkt in de hoeveelheid plannen en deskundigen. Mastenbroek is vele malen overstroomd, door water en door plannen. Het waterpeil wordt continu in de gaten gehouden. Naast het oude stoomgemaal Veneriete van Mastenbroek, op een plek waar je wordt herinnerd aan wie er de baas is in de ruimtelijke ordening, gaat u zodadelijk met elkaar in gesprek over polderuitbreiding.

Is de uitbreiding van de polder een aardbeving in de ruimte ordening met flats in de polder en koeien in het centrum van Zwolle? Is het een nieuw geloof dat zich over Nederland verspreidt als een hersenspoeling? Wordt het veroorzaakt door een rups die menselijk eiwit produceert? Is het een virus dat muteert? Is het een nieuwe energiebron die wordt opgewekt uit de resten van dode dieren? Is het een fysieke expansie of een mentale uitbreiding van het denken over ruimtelijke ordening? Is het een cruiseschip vol studenten dat aanmeert aan de Bisschopswetering, en één klap de kamernood in Zwolle ongedaan maakt? Is het een nieuw verslavend gewas dat stad en land tot elkaar veroordeelt, zoals een dealer een junkie in een wurggreep houdt? Ik heb mij allerlei voorstellingen gemaakt van de uitbreiding van polder. Het beeld dat het meest beklifde was dat van de polder die een eigen leven gaat leiden. De polder die dwars door alle bestuurlijke lagen heen, tegen goedbedoelde toekomstplannen in, met geen enkel respect voor zijn cultuurhistorie, 's nachts stiekem oprukt. Een bedacht landschap dat tijdens een hete zomer genetisch evolueert in een hongerig organisme dat de afdelingen ruimtelijk ordening van de omliggende steden met huid en haar verslind. Een wezen met een eigen oncontroleerbare wil. Ik zag kolkende weteringen en dampende velden. 's Nachts klonk de polder als een pruttelend koffiezetapparaat.

Het is deze onderhuidse spanning die we in onze film willen laten opborrelen. De Mastenbroekers dragen bij aan dit mysterie, want zij zullen niet snel het achterste van hun tong laten zien. Maar kijk uit, want mijn spellingchecker maakt hartenbrekers van Mastenbroekers!

Het koffiezetapparaat brengt mij bij enkele huishoudelijke mededelingen. In onze film is de uitbreiding al in volle gang. De uitbreidingstrategieën die u vandaag ontwikkeld zijn in de context van onze film geen plannen die de eindstreep niet zullen halen. Nee, de deskundigen in onze film werken aan een plan dat daadwerkelijk wordt uitgevoerd. Het is zelfs al uitgevoerd als je de film bekijkt. De uitbreiding is gaande. In de film val je midden in dit proces. Daarom zou ik u willen verzoeken om vandaag zoveel mogelijk in de tegenwoordige tijd over plannen met elkaar te spreken. Woorden als 'misschien' en 'wellicht' zijn taboe. De uitbreiding van polder Mastenbroek is een voldongen feit. U staat aan de wieg van de uitbreiding, niet gehinderd door vergunningen, politici met geheime agenda's, of ingewikkelde inspraakprocedures. Of juist wel, maar in uw plan weet u deze bestaande structuren naar uw hand te zetten.

Tijdens de jaarvergadering van polderbelangen Mastenbroek vertelde fysiotherapeut Jack Leisink, die aan de rand van de polder woont, het waargebeurde verhaal over een aantal kinderen dat bij gebrek aan speelplekken in Amsterdam hun zakgeld in parkeerautomaten gooiden om zo speelruimte op te eisen. Tot ergernis van de automobilisten, want ze konden niets tegen deze actie beginnen. De kinderen speelden het spel mee volgens de regels, en uiteindelijk werden ze beloond met een echte speelplaats. Het verhaal van Leisink was het antwoord op een scepticus die het effect van onze film op de realiteit betwijfelde. Ik hoop dat u in het opeisen van meer speelruimte in de ruimtelijke ordening net zo inventief bent als deze kinderen. En ik wens u een goede discussie toe.

© **Sjaak Langenberg, 2004** Alle rechten voorbehouden. Deze tekst wordt uitsluitend aangeboden voor persoonlijk gebruik. Niets uit deze publicatie mag worden veeveelvoudigd of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.